

СОЦІОТЕХНОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ ПРОФЕСІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ СПЕЦІАЛІСТІВ ГУМАНІТАРНОГО ПРОФІЛЮ

Валентина ПОДШИВАЛКІНА

Copyright © 2005

Ще з XIX століття ствердна відповідь на запитання: “Чи здатне наукове знання сприяти успіху в суспільній діяльності?”, – стало передумовою виникнення, за О. Контом, позитивної науки. Здавалося б, втрата з тих пір віри в об’єктивність та універсальність світопорядку (Всесвіту), який декларується з позицій природничо-наукової парадигми, зростання інтересу до методів гуманітарних наук, змушені були послабити інтерес до соціальних технологій. Але цього не відбувається. З’являються кафедри в університетах, у назвах котрих звучать “соціальна інженерія”, “соціальні технології”, зростає кількість публікацій, присвячених цій проблематиці.

Поява у 80-х роках понять “соціальна інженерія”, “соціальна технологія”, з одного боку, є відображенням прагнення подолати обмеженість дослідницького підходу, котрий дозволяє практику (чи соціологу, чи психологу) виявити проблему, але залишає відкритим питання, як змінити ситуацію, хто це повинен робити та якими методами; з іншого – технологічний процес стає знаменом XX століття. Зміна поколінь технологій розглядається почасти як мірило будь-яких змін у сучасному суспільстві різних країн. Причому мовиться не тільки про промислові технології. Швидкими темпами змінюються специфічні технології комунікацій та інформації.

Разом з тим актуальність теми зумовлюється й трансформаційними процесами

в науці. Останніми роками відбувається активне розмежування фундаментальних та прикладних напрямків, посилюються процеси поділу праці, пов’язані з формуванням в організаційній структурі науки трьох відносно незалежних рівнів: а) *фундаментальних наукових досліджень*, завданням котрих є прирощення наукового знання шляхом побудови теорій, що розкривають універсальні закономірності та принципи даної предметної сфери; б) *прикладних досліджень*, у яких ставиться завдання вивчення актуальних проблем, що мають безпосередню практичну цінність і постають на основі існуючих фундаментальних знань; і, нарешті, в) *технологічних розробок* як галузі практичного впровадження наукових знань з метою конструювання різноманітних технічних засобів та вдосконалення наявних технологій.

У зв’язку із становленням соціологічної та психологічної освіти і появою професійних соціологів та психологів, які працюють дуже часто сумісно, прискорюються процеси розподілу праці у цих дисциплінах. Саме вони диктують необхідність розгляду проблем методологічного та методичного забезпечення всіх рівнів професійної діяльності. Сутнісно мовиться про “розщеплення” методів на дослідницькі та практичні, що не знайшло належного відображення в науковій літературі. Окрім того, *технологічний підхід* привертає до себе увагу як реакція на загальну кризу науки. Основу цієї

кризи становить методологічна. Сучасна наука досить обережно приймає *нову методологічну постмодерністську доктрину*, котра намагається поєднати науку з практикою, прибрати прірву між ними, створену класичною науковою парадигмою.

Поряд з цим, у науці в цілому зростає інтерес до процесуального, технологічного опису явищ. У соціології та психології частіше почали звертатися до біографічного методу, аналізу конкретних ситуацій. Змінюється відношення до поняття суб'єктності. При цьому вивчається не тільки осмислення ролі суб'єктного у соціальному процесі, а й утверджується його ступеневе розуміння. Зокрема, це простежується у появі такого поняття як "актор", діюча особа, позбавлення суб'єктності. Водночас оновлюється концепція підготовки спеціалістів, в якій зростає орієнтація на їхню практичну підготовку.

Наукове осмислення понять "соціальна технологія", "соціальна інженерія" пов'язане з початком 80-х років минулого століття. Методологічні проблеми пізнання та конструювання соціальної дійсності знашли відображення в роботах Д.Я. Алієвої, Л.Б. Баженова, З. Баумана, П. Бергера, І. Вайса, В.І. Воловича, Е.А. Гансової, Е. Гідденса, А.Г. Здравомислова, В.В. Ільїна, М.К. Мамардашвілі, К. Манхейма, М. Полані, К. Ріхтаржик, В.Г. Федотової, В.П. Філатова, С.Л. Франка, Ю. Хабермаса, М. Хайдегера, П. Штомпки та ін.

Загальні проблеми соціоінженерної діяльності та соціальних технологій висвітлені в роботах В.Н. Іванова, Г.І. Іконікової, В.С. Дудченко, А.К. Зайцева, В.П. Каширіна, М. Маркова, В.Н. Макаревича, В.А. Полторака, К. Поппера, В.І. Патрушева, І.М. Попової, А.І. Пригожина, А.І. Ракітова, Ю.М. Резніка, Л.Л. Сисової, О.Л. Скідіна, В.В. Щербини В.В. Чичилімова, Ю.І. Яковенка та ін. До розгляду різноманітних аспектів соціальних технологій спрямовані дослідження Н.С. Данакіна, В.Н. Іванова, Г.Д. Никредіна, В.І. Патрушева, В.К. Та-

расова, А.В. Фурмана та інших дослідників.

Водночас, не дивлячись на ясноту наукових робіт з проблем соціальних технологій, залишаються дискусійними як саме поняття "соціальна технологія", так і уява про її структуру, властивості та основні характеристики. Розгляд проблематики соціальних технологій здебільшого ув'язується з класичною природничо-науковою пізнавальною парадигмою, що приводить до технократичного розуміння технологічного процесу. До того ж існуючі типології соціальних технологій не дозволяють відобразити всю багатоманітність технологічних феноменів. Не розроблений методологічний та методичний інструментарій для оптимізації технологічних процесів у різноманітних сферах соціологічної діяльності. Це породжує протиріччя в осмисленні нагромаджених технологій і визначення їх місця у соціальній практиці та в діяльності соціологічних і психологічних служб.

Основна мета роботи полягає в теоретико-методологічному обґрунтуванні *концепції соціальної технології* як виду практичної діяльності соціологів і психологів. У зв'язку з цим дослідження спрямоване на вирішення таких **завдань**:

- висвітлення особливостей технологічної картини світу як пізнавально-перетворювальної системи та специфічних особливостей соціотехнологічного підходу в соціології та психології;
- обґрунтування концепції соціальної технології як виду практичної діяльності та її ролі і місця у системі соціологічного та психологічного знання;
- виявлення й обґрунтування специфічних зовнішніх і внутрішніх характеристик технологій;
- аналіз реального стану розробки і впровадження соціальних технологій.

ТЕХНОЛОГІЧНА КАРТИНА СВІТУ: МЕТОДОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ СОЦІАЛЬНИХ ТЕХНОЛОГІЙ

Взаємопроникнення принципів повсякденної, природничо-наукової, гуманітар-

ної та науково-технічної пізнавальних систем створює передумови формування *технологічного менталітету*, зорієнтованого не тільки на пояснення та перетворення, а й на розуміння природи соціальних і психологічних явищ. Це містить підґрунтя для подолання уявлень про соціальну технологію як жорстку, детерміновану систему, а також для розвитку та осмислення м'яких, самоналагоджувальних і саморозвивальних соціальних технологій.

Технологічне знання знаходиться на перетині науки та реальної практики. Позаяк це не означає, що воно є своєрідним мостом, по якому в практику впроваджуються наукові досягнення. Враховуючи фрагментарність та нерівномірність розвитку науки, реальна повсякденна практика сама, без науки, продукує нові соціальні технології. Педагогічна та художня практики показують, що не всі технології можуть розроблятися в науковому середовищі, що окремі з них практики конструюють самі. Їхній унікальний досвід може тиражуватися, описуватися та впроваджуватися у практику інших. Наукове знання не витісняє і не може витіснити повсякденне, оскільки кожне, маючи суттєві відмінності, пояснює різні світи – ідеального та реального.

Технологічний підхід не виводиться в повному обсязі ні із природничо-наукової, ні із гуманітарної, ані із науково-технічної парадигм. Він взаємопов'язаний з кожною із них, але разом з тим має і специфічні особливості. При цьому важливо підкреслити наявність пізнавальної функції технологічного підходу, а не тільки охарактеризувати його силу, інструментальну роль, з котрою найчастіше пов'язують технологію.

Постмодерні наукові принципи являють собою спробу пов'язати реальний повсякденний світ з науковими абстракціями та забезпечити конструктивні начала науки. Саме постмодерністський підхід створює умови для привласнення технологічного світогляду, розширюючи

можливості підвищення ефективності професійної соціологічної та психологічної діяльностей. При цьому орієнтація постмодерністської методології на унікальне, неповторне дозволяє поглянути на соціальну технологію як на деяку узагальненість та константність різнорідних унікальних ознак і дій, коли алгоритм являє собою певне скупчення потенціальних способів, реалізація котрих забезпечується особливостями ситуації впровадження. Цей принцип, поряд з орієнтацією на суб'єкт діяльності, у тому числі й наукову роботу, відкриває велике поле творчої самореалізації для людини, задіяної в конкретну соціальну технологію. Відхід від фрагментарності та елементаризму до цілісності у підході до пізнання та діяльності дає змогу відкрити те особливе, що власне створює технологію як таку, а не зводить її до сукупності окремих операцій.

Роль і значення просторового та часового лаштунку технології відображують когерентність нового мислення. Ігнорування просторово-часової визначеності в науці Нового часу зумовлює розуміння технології як набору команд, реалізація котрих при певному абстрагуванні від неконтрольованих чинників довкілля, повинна напевно приводити до запланованого результату. Водночас стосовно соціальних технологій здавна переважають сцієнтизм та невизначення можливості переходу індивідуального процесу в тиражуючу технологію. Практика показує, що технології з'явилися задовго до того, як наука почала осмислювати ті чи інші процеси.

Для розуміння *технологічного підходу* актуально розглянути основні моделі взаємозв'язку науки з практикою.

Соціотехнічна модель зв'язку науки та практики мала широке розповсюдження на історичному етапі становлення наукових дисциплін. Для неї були характерні відсутність чи недостатність теоретичних узагальнень, причиннісне пояснення цілісного явища соціальної практики. Вдалі приклади реалізації дослідницьких проектів у практику в

рамках цієї моделі підкріплювали розхожий стереотип розгляду досягнень науки як життєвих та практичних орієнтирів, не враховуючи існування об'єктивних розбіжностей між реальною дійсністю та теоретичною ідеалізацією.

Соціонічна модель зв'язку науки та практики. Суть цієї моделі полягає в тім, що готові наукові висновки та знання використовуються в інших сферах суспільного життя для вирішення власних завдань. Таке проникнення пов'язане спільністю закономірностей побудови та функціонування складноорганізованих доцільних систем. У цій ситуації прикладні аспекти соціології та психології виходять за їхні власні межі.

Соціотехнологічна модель базується на єдності пізнавальної і перетворювальної діяльностей. Для науки особливе значення набуває принципова можливість її практичного використання. Вона особливо чутлива до рівня розвитку фундаментальних розробок і пов'язана з діяльністю, котра забезпечує перетворення фундаментальних знань у проекти, технології та методики практичної роботи. Таким чином, процес обмежування наукових і практичних видів діяльності, усталення стійкого розподілу праці в межах дисципліни є процесом її професіоналізації, що знаходить відображення у технологічних розробках, так званих “*ноу хау*”.

СОЦІАЛЬНА ТЕХНОЛОГІЯ ЯК РАЦІОНАЛІЗАЦІЯ ДІЯЛЬНОСТІ

Неправомірними є твердження про те, що технології приводять до збільшення ролі розуму в соціальному житті людини, нівелюють індивідуальність. На наш погляд, скоріше ними привноситься в життя та управління впорядкованість діяльності під кутом зору її ефективності. Поняття раціональності, безумовно, тісно пов'язане з поняттям “соціальна технологія”. Загалом змістовно вони споріднені не стільки рівнем розумного витоку, першоснови, скільки характе-

ристиками міри впорядкованості. Раціональність може бути означена у системі “ефективність-неефективність” (“раціональність-нераціональність”), так і в контексті діади усвідомлення та неусвідомлення (“раціональність-ірраціональність”).

Не все в соціальній технології може усвідомлюватися і, відповідно, описуватися чи передаватися іншим. Певні операції можуть бути ефективними, використовуватися в діяльності, і при цьому не усвідомлюватися. Саме це, імовірно, пояснює складність прямої (простої) передачі технології, їхнє безпроблемне тиражування. У будь-якій технології є операції, котрі сутнісно привласнюються не тільки у процесі навчання, а й шляхом долучення до діяльності, котра організується під наглядом спостерігачів (супервізорів).

СОЦІОІНЖЕНЕРНА ДІЯЛЬНІСТЬ І СОЦІАЛЬНІ ТЕХНОЛОГІЇ

Відмітимо багатоманітність підходів до розуміння соціальної інженерії і соціальної технології. Перша доповнює класичну інженерну діяльність, яка характеризується спрямованістю на створення техніки і пов'язана з проектуванням людської діяльності та управлінням нею. Поняття “соціальна інженерія” є символічно узагальненою формою вираження інженерного підходу в гуманітарній сфері.

Соціоінженерна діяльність – це така науково-практична діяльність, яка сприяє знаходженню ефективних шляхів трансформації наукового та інших видів знання у рішення і програми дій з управління соціальними об'єктами. Вона може бути подана як цілеспрямований вплив на соціосистеми та процеси для отримання очікуваних результатів у зміні самих соціальних об'єктів (індивідів, груп, організацій), а тому пов'язана з аналізом конкретних ситуацій для визначення та організації сил і засобів досягнення соціального результату. Окрім того, соціальна інженерія може розгля-

датися як сфера знання, а відтак і як прикладна наукова дисципліна, що вивчає питання створення, використання, розповсюдження відповідних методів та процедур перетворювальної діяльності задля цілеспрямованого конструювання соціальних об'єктів.

Найявні підходи, на наш погляд, не дозволяють відобразити всього розмаїття соціальних технологій і значною мірою зорієнтовані на їх "жорстке" розуміння. Насправді *соціальна технологія* – це інструментальна, штучна система, яка є результатом цілеспрямованої людської діяльності і створюється для вирішення завдань у якійсь проблемній галузі чи сфері суспільної практики. Зв'язки, котрими забезпечується єдність технології як інструментальної системи, лежать поза її матеріальним носієм, але у царині тих завдань, для котрих вона призначена. Разом з тим системостворювальним чинником соціальної технології є *зміст діяльності*, осягаючи який людина оволодіває ситуацією.

Соціальна технологія являє собою сукупність методів змін стану та властивостей соціальних об'єктів, що застосовуються для трансформації соціальної ситуації у певному заданому напрямку. Метою діяльності спеціаліста є використання знань в управлінській практиці згідно з опрацьованими технологіями. При цьому важливо підкреслити, що технологізація діяльності означає не тільки усвідомлене регулювання, пропоноване наукою, а й, що найголовніше, осмислення та розуміння феномена упорядкованості у самоорганізаційних соціальних системах, котрі регулюють свою життєдіяльність не лише на науковій, але й на повсякденній номенклатурі знань.

Технологія як вид діяльності базується на вміннях та майстерності людини чи групи людей і володіє власним змістом, ритмом та просторовою організацією. Будь-яка технологія – це соціальна система, заснована на комунікаціях. Навіть у випадках так званих безлюдних технологій можна говорити скоріше про

трансформацію комунікацій, ніж про їх відсутність. У соціальних технологіях предметом пізнання та перетворення постають окремих індивід, соціальні групи, організації та спільності, соціальні процеси.

СПЕЦИФІЧНІ ЗОВНІШНІ ТА ВНУТРІШНІ ХАРАКТЕРИСТИКИ ТЕХНОЛОГІЙ

Системостворювальною ознакою технології, на нашу думку, є *смісл діяльності*, а не її цільові установки. Саме смисл – засада, що забезпечує самототожність (за термінологією Умберто Матурані) технології як системи. Причому те, що оперативно відбувається в технологічній системі не може співпадати з тим, що спроможний виокремлювати сторонній спостерігач, не задіяний у технологію. Це зумовлює труднощі опису та оволодіння технологіями.

Зміст соціальної технології задається *проблемною ситуацією*. Саме остання відповідає на запитання, навіщо та в ім'я чого розробляється та впроваджується технологія, здатна забезпечити досягнення деякого цільового стану соціальних об'єктів. Соціальну технологію неможливо створити шляхом подання набору "команд", котрі описують виконання її складових дій. Щоб ефективно реалізувати послідовність дій, котрі в технології становлять єдине ціле, суб'єкт повинен завбачливо усвідомлювати і розуміти підґрунтя цієї єдності, або смисл проблемної ситуації, котрий відіграє роль системостворювального чинника для технології. Автоматичне виконання спроектованих технологією дій передбачає, що увагу суб'єкта повернено не на спосіб діяльності, а на сигнали, що поступають зовні.

Зміст пов'язаний із *феноменом цілісності*. Тому осягаючи зміст, людина відкриває нові аспекти дійсності, котрі не впливають із знання окремих її елементів. Розуміння відрізняється від знання тим, що являє собою усвідомлене

знання, операціональну дію з ним. Окрім того, для технології важливе суб'єктивне розуміння виконуваних операцій та технологічного ланцюжка в цілому. Важливо підкреслити, що, розуміючи, суб'єкт відштовхується від своїх цілей діяльності і до того ж враховує конкретні особливості зрозумілої ситуації.

Багатовимірність соціально-практичного буття має як часовий, так і просторовий характер. У ньому представлені часові структури, або хроноструктури соціальних об'єктів (генетична зумовленість, успадкованість об'єктів у часі); просторові структури чи архітектоніка соціальних об'єктів (пов'язаність об'єктів соціальним довкіллям, множина умов існування); просторово-часові структури (невизначеність об'єктів, їх суб'єктивність); структура системи (неавтономність властивостей одиничних об'єктів, неаддитивність характеристик складних об'єктів).

Що стосується соціальної технології, то найчастіше враховуються або часові компоненти у її структурі, або просторові характеристики, але як зовнішні щодо соціальної технології, або ж те, що вона реалізується у відповідних просторово-часових інтервалах. Іншими словами, переважають уявлення про простір як про зовнішнє середовище, як про містилице для технологічної діяльності. Однак, на нашу думку, кожна соціальна технологія має свою просторово-часову будову, точніше *організацію*. Остання пов'язана з відображенням просторової локалізації окремих етапів та операцій технологічного процесу з урахуванням її послідовності та тривалості. Поряд із просторово-часовими характеристиками аналізованої технології слід виділяти її модальність та інтенсивність.

Виокремлення поняття "*модальність*" соціальної технології уявляється доцільним з урахуванням багатоманіття різних за своєю природою способів задоволення соціальних потреб і розв'язання соціальних проблем. Досягнення однієї і тієї ж мети можливе при використанні різних

способів, вибір котрих визначається як особливостями соціальної ситуації, так і пристрастями професіоналів. Крім того, соціальні технології відрізняються за *інтенсивністю* змін, які вносять у середовище. Питання інтенсивності, як правило, пов'язується з дискусією про співвідношення еволюційного та революційного підходів у вирішенні проблем. Між тим інтенсивність є універсальною характеристикою і може бути пов'язана з обмеженням часу впливу, а також підсиленням впливових чинників. Питання інтенсивності залежне від проблеми співвідношення штучного та природного в соціальній дійсності, адже зрозуміло, що науково-технічний прогрес істотно змінює характеристики традиційних об'єктів науки, переносячи ті з них, котрі створені самою людиною, для підтримання певного рівня інтенсивності процесів, до яких він долучений.

Для освоєння та відтворення соціальної технології спеціалістами важливого значення набуває її розуміння як *цілісної системи*, для котрої характерні структурна та функціональна *константність*, *узагальнювальний характер* будь-яких правил, вимог та їх описів, певний *рівень упередження* базових операцій. Воднораз системостворювальним фактором соціальної технології тут виступає зміст діяльності, осягаючи який людина стає господарем ситуації, а не об'єктом зовнішніх команд чи маніпулювання.

Цілісність – це принципово важлива якість, зумовлена наявністю певного алгоритму діяльності. Саме цілісність визначає загальну ефективність технології. По-перше, один і той же елемент, одна і та ж методика, будучи задіяними в різні цілісні структури, сприймаються й працюють по-різному. По-друге, якщо замінити окремі елементи чи операції, але при цьому зберегти відношення між ними, то загальна структура технології залишається незмінною. По-третє, цілісність технології проявляється і в тім, що вона може зберігатися навіть при випаданні окремих частин технології. Звідси

одні і ті ж елементи чи операції у різних соціальних технологіях сприймаються по-різному, а відмінність елементів в одній і тій же технології не змінює її в цілому.

Узагальненість як властивість соціальних технологій задає міру їх тиражування. Технології покликані вирішувати клас завдань і мати змогу застосовуватися за подібних умов, котрі ніколи не бувають абсолютно ідентичними. Доцільно говорити про зону узагальненості як про проміжок змін алгоритму та інших характеристик технології, при якому вона продовжує залишатися носієм певного способу. Враховуючи, що будь-яке тиражування чи відтворення технології у часі чи просторі здійснюється за унікальних обставин і не може бути механічним, важливо підкреслити, що основоположне значення набуває зміст, методологічні принципи, теоретичні положення, що перебувають в основі технології.

У технологічному процесі також присутні два взаємозалежних та протилежних засновки – *мінливість* і *константність*. Перший полягає у відсутності чогось статичного: все, що виникає у процесі дії, існує тільки в даний момент, поступаючи потім місцем іншому і т. д. Другий аспект полягає у постійності, яка досягається шляхом дотримання правила, котре стимулює саму зміну, в результаті чого вона здобуває риси порядку, послідовності, норми, що природно гарантує регулярний та репродуктивний характер певної дії та її відмінність від спонтанного потоку дій. Постійність соціальної технології передбачає конгруентність її різноманітних копій первинного зразка, так само як і функціонування технології у вигляді її подальшого взірця.

Предметність. У діяльності професіонала різноманітні дії тісно переплетені і в часі, і в просторі. Новачку важко визначити дії, котрі впливають із технології, від інших супроводжувальних його діяльність дій. Ця якість відображає структурні характеристики технології як процесу, що дають змогу розрізняти її межі. Тільки у процесі привласнення чи

освоєння технології людина починає виокремлювати та усвідомлювати її значущі структурні елементи.

Отже, для зовнішнього соціального доквілля важливими характеристиками соціальної технології є її *ефективність* у задоволенні тих чи інших соціальних потреб, *надійність* досягнення визначених цілей та *валідність* засобів, що використовуються, *довговічність* як ідеї, що знаходиться в основі технології, так і обраних способів її реалізації, а також їх інші властивості. Останні можна розділити на внутрішні, які мають принципове значення для професіонала, та зовнішні, на котрі насамперед орієнтуються замовники чи керівники організацій.

СОЦІАЛЬНІ ТЕХНОЛОГІЇ ТА ЇХНЯ ЕФЕКТИВНІСТЬ

Проблеми ефективності соціальних технологій відносяться до числа нових та маловивчених. Найплідніше оцінювати технології з точки зору оптимальності способу досягнення поставленої мети та забезпечення реальності певних результатів. Ефективність зазначених технологій може визначатися на основі останнім часом широкорозповсюджених на Заході оцінювальних досліджень. Примітно те, що таке дослідження може бути проведене на стадії розробки і на стадії реалізації технології. У першому випадку вивчатимуться актуальність розробки технології та міра її забезпечення ресурсами, у другому – виявлятимуться та вилучатимуться дефекти технології.

Ефективність соціальних технологій може оцінюватися через зіставлення можливих рівнів діяльності: 1) *фактичного*, який свідчить про те, що може бути досягнуто при існуючих ресурсах та обмеженнях без впровадження технології, 2) *наявного*, пов'язаного з впровадженням конкретної технології за наявних ресурсів та обмежень, і 3) *потенційного*, який має місце у розвитку технологічних засобів, що використовуються, та знятті різноманітних обмежень. При цьому

можна говорити про межі зростання ефективності соціальної технології у ситуації обмеження ресурсів її здійснення.

Ефективність соціальних технологій пов'язана і з термінами її використання. Вона тим вища, чим триваліший строк її дії порівняно із періодом розробки у межах соціально та економічно виправданої довговічності. Тут більш ефективніші ті соціальні технології, котрі базуються на перспективних, довгоживучих ідеях і на результатах фундаментальних досліджень.

Надійність та валідність соціологічного інструментарію, у тому числі і соціальних технологій, мають життєво важливе значення, передусім, для спеціалістів, котрі їх впроваджують, оскільки є показником їхнього професійного рівня, репутації та престижу. Інтерес замовників до надійності та обґрунтування впроваджуваних соціальних технологій пов'язаний із якістю розв'язання нагальних проблем. При цьому як серед дослідників, так і практиків найбільшої уваги традиційно надається надійності інформації. Валідність та обґрунтованість використаного інструментарію розроблена дещо менше, звідси проблеми рідше обговорюються як при проведенні досліджень, так і під час розробки соціальних технологій. Це зумовлено переважанням "класичної" традиції. Все більше розповсюдження "постнекласичної" методології сприяє зростанню інтересу до проблем валідності.

Надійність соціальних технологій розглядається у таких аспектах: а) надійність інструментарію, що утворює технологію; б) надійність відтворення технології в просторі і часі чи, інакше, оцінка рівня тотожності технології самій собі при повторних відтвореннях на одному і тому об'єкті, чи при перенесенні її в інші умови; в) надійність прогнозу. Не менш важливе значення має і валідність процедур, котрі використовуються у соціоінженерній діяльності і в соціальних технологіях, оскільки вимірювання становлять відчутну частину будь-якої технології. Валідність всякої процедури

вимірювання полягає в однозначності (усталеності) отримуваних результатів стосовно властивостей об'єктів, що вимірюються, тобто відносно предмета вимірювання. Внутрішня валідність свідчить про відповідність застосованих методів конкретній ситуації. Зовнішня валідність є характеристикою можливості використання методів та процедур на інших групах та індивідах, в інших часових інтервалах, за інших умов. Іншими словами, час функціонування соціальної технології, себто тривалість її життя, залежить від конструктивних особливостей технології та від досягнення цілей у часі, котрі вона здатна забезпечувати. Звідси можна виокремити довготривалі, тактичні, оперативні чи ситуаційні, граничні та циклічні технології.

ТЕХНОЛОГІЧНІ РИЗИКИ

Останніми роками посилюється інтерес до проблем ризику та безпеки. Термін "ризик" використовується у широкому та вузькому значеннях. У першому під ризиком розуміється можливість відхилення від мети, на досягнення котрої спрямоване рішення, у другому – це можливість деякого конкретного виходу, особливо несприятливого для особи, котра приймає рішення.

Можна відмітити наявність двох підходів щодо оцінки ризику. У першому випадку ризик розглядається як фізичний атрибут будь-якої технології і зводиться до якісної оцінки ймовірності певного збитку в координатах простору та часу; у другому – акцент робиться на зв'язку оцінок ризику із чинними соціальними нормами та цінностями.

Значною мірою ризик у впровадженні соціальних технологій пов'язаний із неврахуванням механізмів саморегуляції, властивих усім соціальним системам, можливістю впливу на породження біфуркацій, підсумок котрих принципово не передбачуваний. До того ж самі соціальні технології як системи володіють ефектом самоорганізації і породжують

свої нові внутрішні регуляції. Звідси можливі неспівпадання розрахункових показників ризику з реальним ризиком.

В основу оцінювання ризику впровадження соціальних технологій може бути покладена оцінка його характеру, котрий визначається модальністю технології, серйозністю або значимістю результатів ризику, їх інтенсивністю, ймовірністю, раптовістю чи розподіленням загрози у часі та масштабами розповсюдження наслідків ризику.

ТЕХНОЛОГІЯ У СИСТЕМІ МЕТОДИЧНИХ ЗАСОБІВ ПРОФЕСІОНАЛА

Методика, так як і технологія, являє собою певний спосіб дослідницької чи практичної діяльності. Але на противагу від технології, вона менше визначена з погляду цільових установок щодо її використання. Соціальна діагностична технологія засновується на одній чи декількох методиках, котрі, будучи задіяними у певну технологію, набирають нових властивостей, пов'язаних зі спрямованістю на унікальне коло цільових завдань.

Будь-який інструментарій, що описується як методика, являє собою “ноу хау”, чи нову методику збору інформації, чи нову методику її обробки, чи як те так й інше разом. При цьому переважно окреслюється і пропонується достатньо широкий спектр можливих варіантів використання методики залежно від завдань, які стоять перед її користувачем. Іншими словами, методика має більше поле латентних конфігурацій її операцій як складових. Саме набір операцій та їх послідовність уточнюються чи вибираються, виходячи із цілей їхнього застосування, і являють собою окрему версію-спосіб використання методики. Водночас подаються основні елементи соціальної технології, котрі принципово відрізняють її від методики, насамперед своєю організаційною заданістю. Власне, процедурна частина технології

виявляється за своєю вагомістю достатньо невеликою порівняно з усією технологічною системою.

ТИПОЛОГІЇ СОЦІАЛЬНИХ ТЕХНОЛОГІЙ

Існують багаточисельні типології соціальних технологій, що розкривають різноманітність підходів до соціотехнологічної діяльності в цілому. Соціальні технології можуть бути простими і навіть рутинними, так і авангардними, наукоємними, самоналагоджувальними, автономними. З нашого погляду, доцільною є розробка типології соціальних технологій, що ґрунтується на співвідношенні її структури, особливостей будови як поелементно розчленованої цільності і функцій, зважаючи на умови реалізації конкретної соціальної технології в окремому довіклі (*табл. 1*). Зауважимо лишень, що функція сама собою віртуальна, тобто вона скоріше вказує на призначення системи до певних дій, а тому немає ні просторових, ані часових буттєвих характеристик і виокремлюється для того, щоб пояснити реальний процес уможливлення якихось явищ. Соціальна технологія може мати більш-менш просту структуру, призначену для реалізації чітко окреслених функцій.

Дуже часто соціальні технології пов'язують саме з цим, одним із можливих типів технології, що має жорстку структуру і строго обмежений набір функцій. Саме примітивізація діяльності дозволяє авторам говорити про можливість використання технології тільки в термінах рутинних операцій. Не дивно, що стосовно жорстких технологій застосовуються структурні характеристики як заданий алгоритм, стандарт діяльності, послідовність операцій, зміст та логіка вирішення конкретного завдання. “М'які” технології найбільшою мірою враховують процеси самоорганізації. При цьому їх реалізація вимагає вищого рівня професійної підготовки, ніж у ситуації

Таблиця 1

Структурно-функціональна типологія соціальних технологій

Структури	Одиарна функція	Множина фіксованих функцій	Множина нефіксованих функцій
Одиарна структура	Жорсткі односпрямовані	Жорсткі багатофункціональні	Жорсткі поліфункціональні
Множинні фіксовані структури	Напівжорсткі односпрямовані	Напівжорсткі багатофункціональні	Напівжорсткі поліфункціональні
Множинні нефіксовані структури	М'які односпрямовані	М'які багатофункціональні	М'які поліфункціональні

впровадження “жорстких”, чітко фіксованих технологій. Соціальні технології, в котрі залучений професіонал, стають пластичнішими та здатними пристосуватися до широкого проблемного кола.

Співвідношення технології на вісі “жорсткість-м'якість” визначається особливостями технологізованих процесів, якщо розглядати їх як системи. У сфері соціальних технологій існують моделі з двома полюсами: один із них зорієнтований на масовидну частину явищ чи генеральну сукупність, охоплену вибірковими методиками, інший – на поодинокі випадки, що обіймаються монографічними методами (case study). Акцент на масовості передбачає не тільки широту охопту сукупності, а й специфіку методів обстеження (масові опитування). Соціальні технології масового спрямування повинні спиратися на доступність мови, обмеженість глибини інформації, формалізацію та стандартизацію усіх елементів незалежно від соціокультурних відмінностей. Навпаки, аналогічні технології, які зацентовані на роботу з поодинокими випадками, передбачають: детальну програму, залучення спеціалістів, орієнтацію на життєвий шлях окремих людей, урахування особистісних особливостей.

З позиції професійної соціологічної та психологічної діяльності здається доцільним виокремлення двох основних типів технологій: а) тих, що забезпечують діагностику стану соціальних підсистем

і б) тих, що зреалізують впливи на соціальні процеси. Паралельно підкреслимо існування феномена “розщеплення” основних методів: на дослідницькі – для отримання та фіксації знань, і практичні – на використання знань, та вплив на різні об'єкти. Професіонал-дослідник, будучи зорієнтованим на пошук невідомих закономірностей, що пов'язують абстрактні перемінні, використовує “відомі” у певному відношенні чи за певними ознаками об'єкти і не надає значення відмінностям між ними та їх емпіричною цілісністю. Для професіонала-діагноста об'єктом вивчення є індивідуальні відмінності та емпірична цілісність, тобто він налаштований на пошук “відомих” закономірностей у “невідомих” соціальних об'єктах. Якщо при вирішенні дослідницьких завдань на рівні фундаментальних проблем окрема людина чи соціальна група первинно є засобом для розвитку науки, якщо він чи вони можуть бути долучені чи вилучені з вибіркової сукупності на підставі, наприклад, статично значимих критеріїв відкидання крайніх варіантів, то при вирішенні соціоінженерних завдань, навпаки, методи науки стають засобами забезпечення розвитку певної конкретної особи чи конкретної соціальної групи.

Окреслена інверсія у системі “дослідник-респондент” настільки змінює вимоги, методологічний та методичний рівень науки в цілому, що конкретний

дослідник часто опиняється безпомічним, як тільки перед ним постає специфічне технологічне завдання, котре вимагає відштовхування від рівня загальних закономірностей соціальних явищ на рівень їх відповідного пізнання у конкретному випадковому суб'єкті чи групі.

Рівень профпідготовки залежить від оволодіння професіоналом усім арсеналом методів та технологій. Разом з тим ефективність його діяльності може визначатися небагаточисленними засобами, котрі більше відповідають індивідуальним запитам чи нахилам. Загальний висновок полягає в тому, що соціальні технології щонайперше повинні цікавити професіонала як засоби, що розширюють його власні можливості, а не як спосіб привласнення повноважень, котрі йому не належать.

ПРОБЛЕМИ РОЗРОБКИ І ВПРОВАДЖЕННЯ СОЦІАЛЬНИХ ТЕХНОЛОГІЙ

Будь-яка із соціальних технологій завжди спрямована на досягнення якогось із обраних варіантів майбутнього. Результативне уможливлення мети стає змістовотворювальним компонентом соціальної технології. Тому зреалізування соціотехнічного підходу забезпечує оптимізацію способів досягнення певних цілей і задоволення потреб соціальних спільнот та окремих осіб. Соціальні технології стають важливим інноваційним компонентом діяльності соціолога та психолога. Вони покликані відкривати нові можливості чи замінювати існуючі, залишаючи право прийняття рішення за людьми, котрі мають власні потреби та інтереси.

Як нововведення, соціальна технологія може розглядатися під кутом зору організації процесів розробки (дослідження, розрахунки), проектування (оформлення документації, створення конструкцій, випробовування), використання та застаріння (вичерпаність можливостей, поява альтернативних технологій). Тоді як процес впровадження соціальної технології визначається очевидністю чи обґрунтова-

ністю її переваг у вирішенні певного класу управлінських проблем (завдань) порівняно з іншими способами їх розв'язку, сумісністю із системою наявних культурних та організаційних цінностей, потреб персоналу організації; простою апробацією як окремих, так і всіх елементів цієї технології; комунікаційною наочністю та ін. Ковітальне втілення соціальних нововведень пов'язане із суперечливим ставленням до них: з одного боку, покращення соціального життя не може не хвалювати, а з іншого – будь-яка зміна пов'язана з ломкою усталених уяв і стереотипів, вимагає певної підготовки і навіть мужності.

Соціальні технології звично розглядаються у рамках функціонування організації як інструмент оптимізації діяльності та розвитку. На наш погляд, достоїнства технологій повинні оцінюватися як замовником, так і професіоналом у форматі тих переваг, котрі можуть отримуватися після належного освоєння певної соціальної технології. Таке оцінювання може проводитися, принаймні, з чотирьох позицій: соціального значення, зовнішніх характеристик, внутрішніх властивостей та особистісного змісту (*табл. 2*). Крім того, переваги соціальної технології можуть визначатися у трьох функціональних сферах – силовій чи інструментальній, комунікаційній, пізнавальній.

Важливе визнання факту про нерівноцінність вищезгаданих якостей для професійного і непрофесійного користувачів. Річ у тім, що інноваційні компоненти розглядаються часто з модерністських позицій. Звідси труднощі впровадження значною мірою визначаються опором середовища, а впроваджувальні варіанти як приклад втілення істини, людини в організації – тими об'єктами, що витлумачуються як інновація чи благо. Але тут треба підкреслити суб'єктивний характер нововведень. Технологія повинна дозволити вирішувати як соціальні завдання, так і проблеми конкретних людей, мати для них певний зміст, відповідати їхнім наявним та потенційним можливостям. Людина живе у соціальному просторі,

Таблиця 2

Підстави для оцінки соціальних технологій як нововведення

Рівні оцінювання	Функціональні сфери соціальної технології		
	Інструментальна	Комунікаційна	Пізнавальна
Соціальне значення	Ефективність та результативність задоволення потреб як розв'язання проблем	Ефективність соціальних взаємодій людей та розвитку суспільних відносин	Розвиток системи знань та інформаційної бази
Зовнішні характеристики	Призначення та умови впровадження і функціонування технології	Особливості проникнення у зовнішні комунікаційні системи	Пізнавально-інформаційні можливості технології
Внутрішні особливості	Особливості та переваги просторової, часової структури технології	Особливості та переваги внутрішніх комунікацій людей, задіяних у технологію	Оригінальність та продуктивність концепції та принципів функціонування технології
Особистісний зміст	Особиста продуктивність та ефективність	Зміни у системі особистих комунікацій	Особистісні можливості пізнання та інформованості

має власний суб'єктивний час у вигляді життєвих планів та структур поведінки. Нововведення можна прийняти, якщо воно дає змогу особі зберегти своє індивідуальне Я чи поглибити власну ідентичність. Інноваційний процес, нова технологія змінює простір комунікацій, а тому в кожного має бути право вибору.

Зростання інтересу до соціальних технологій спричинене становленням ринку соціологічних та психологічних послуг. Поява та розвиток консультативних послуг як зовнішніми щодо організації функціональними підрозділами, так і внутрішніми, примусить професіоналів постійно турбуватися про розвиток свого інструментарію та професійних засобів.

СТРАТЕГІЇ ДІЯЛЬНОСТІ ПРОФЕСІОНАЛІВ

За цих умов є підстави вказати на деякі стратегії діяльності соціологів та психологів. Зокрема, виокремлюється *модель технократичного типу*, котра налаштовує професіонала на безпристрасність, уникнення оцінкових суджень. Її основа – природничо-науковий підхід з орієнтацією на наукові методи при недовірі повсякденному досвіду.

Основу *патерналістської моделі* становить вузька спеціалізація, коли через особливу систему знань у якійсь сфері власник цих знань має як очевидні переваги перед замовником, так і відповідальність перед ним.

Колегіальна модель базується на уявах про єдину цільову орієнтацію замовника та професіонала. Її перевагою є задіяння до розробки та впровадження тих осіб, котрі покликані надалі займатися технологією, що дозволяє найкраще врахувати специфічні особливості організації.

Контрактна модель засновується на розподілі відповідальності, визнаючи право замовника на принципові рішення при волі професіонала діяти у звичайних правових межах. Пріоритетною у цій ситуації виявляється позиція замовника, котрий захищений від сваволі соціолога або психолога і позбавлений соціальної залежності від нього.

Доречно виокремлювати також різні типи орієнтацій соціологів та психологів на проблеми організації. *Суперечлива позиція* характеризується орієнтацією обох професіоналів на пошук недоліків в тій чи тій організаційній структурі. *Відсторонена позиція* ґрунтується на відсутності у них інтересу до проблем органі-

зації і на некомпетентності керівників. *Позитивна ідентифікація* обстоює налаштування на позитивні процеси в організації, уникнення негативних проблем. *Дійова ідентифікація* характеризується ідентифікацією соціолога та психолога зі всіма проблемами організації, високою професійною активністю, орієнтацією на допомогу, а не на виявлення недоліків. Кожна з позицій має свої переваги та недоліки, їх вибір визначається як особистісним досвідом професіонала, так і зовнішніми факторами, пов'язаними з особливостями організації та спеціалістами, котрі до неї входять.

Успішність діяльності соціологів і психологів значною мірою залежить від принципів, за якими будується робота. До числа найважливіших принципів, що визначають успішність діяльності соціологів у будь-якій із галузей чи сфер, належить орієнтація на: а) загальні реальні потреби та потреби окремих підрозділів; б) тісне співробітництво з представниками різних підрозділів, в) наявність дієвої концептуальної стратегії організації професійної роботи, у тому числі спрямованість на розробку та впровадження соціальних технологій, г) вірогідність, якість та надійність отримуваних результатів, д) точність прогнозів та рекомендацій.

Технологічний аспект у професійній діяльності зумовлює потребу розгляду особливостей практичної підготовки сучасних соціологів і психологів. Будь-яка профдіяльність передається через її носіїв. Технології забезпечують оптимальний рівень змінюваності поколінь спеціалістів та рівень привласнених ними знань, стають важливим фактором підвищення професіоналізму спеціалістів, оскільки освоєння технологій дозволяє їм підтримувати та поновлювати засоби такої діяльності. Все це спонукає професійних соціологів та психологів звертатися до соціальних технологій. Зростання їхньої автономності стимулює інтерес до "м'яких" технологій, що дають змогу в достатньо автономному режимі викону-

вати свої обов'язки і функції. Повернення соціологів та психологів до впровадження "м'яких" методів є неявним відображенням удосконалення їхньої професійної майстерності та самодостатності і водночас постає як закономірний результат розвитку соціології і психології, котрий визначається не тільки логікою їх саморозвитку, а й рухом-поступом взаємодії з реальним життям і суспільною практикою.

ВИСНОВКИ

1. Технологічна картина світу зорієнтована перш за все на відображення процесуальних характеристик об'єктів та явищ. Це дозволяє зафіксувати особливості розуміння суті технологічної пізнавальної системи, котра звернена до пізнання слабко онтологізованих явищ і передбачає пошук упорядкування процесів у просторі та часі. Технологічний погляд на світ соціальних відношень розширює пізнавальні та конструктивні можливості науки з допомогою алгоритмізованого бачення навколишнього, спрямованості на теперішній, а не тільки на минулий та майбутній стани, на задану, але не завжди усвідомлену послідовність дій, що має власні внутрішню логіку та просторово-часовий горизонт.

2. Взаємопроникнення принципів повсякденної, наукової та технологічної пізнавальних систем є основою постмодерністської наукової методології, котра зорієнтована не тільки на пояснення та перетворення, а ще й на розуміння світу соціальних відносин. Класичні наукові принципи, не дивлячись на їх спрямування на перетворення соціальної реальності, не можуть повною мірою задовольнити спеціаліста-практика, оскільки ототожнювання методів пізнання та перетворення приводить до ігнорування особливостей практичної діяльності, насамперед через позачасовий та позасторовий характер знань, що отримується на базі модерністських принципів піз-

навальної діяльності. Постмодерністські принципи знімають протиставлення та відчуження науки і практики, виступаючи єдиною методологічною засадою, як наукової діяльності, так і практичної.

3. Суть обстоюваної нами концептуальної моделі соціальної технології полягає в розумінні соціальної технології як динамічної системи певної модальності та інтенсивності, розгорнутої у просторі та часі. До її важливих характеристик віднесені цілісність, узагальненість, предметність та константність. Системостворювальною ознакою аналізованої технології є зміст діяльності, а не її цільові установки. Змістові конструкти виконують функцію безпосередньої оцінки наближення реального положення речей до необхідного, належного чи ідеального, з досягненням котрого й утверджуються соціальні технології. Саме зміст відіграє роль підґрунтя, що забезпечує самототожність технології як системи. Зовнішніми властивостями такої технології виступають надійність, ефективність та довговічність.

4. Слабким місцем багатьох технологій є не облік самоорганізаційних процесів. У пропонованій типології соціальних технологій на основі співвідношення їх структурних та функціональних характеристик виділяються як “жорсткі” односпрямовані технології зі спрощеною структурою та єдиною функцією та “м’які”, поліфункціональні. “Жорсткість” соціальної технології визначається ступенем ізольованості соціальних процесів, стабільністю зовнішнього і внутрішнього середовищ, їх статичністю та спричиненістю. “М’які” технології найбільшою мірою враховують процеси самоорганізації, а їх реалізація ставить високі вимоги до рівня професійної підготовки спеціалістів.

1. *Подшивалкина В.И.* Социальные технологии: Проблемы методологии и практики. – Кишинев: ИПФ “Центральная типография”, 1997. – 352 с.

2. *Подшивалкина В.И.* Социальные технологии и социологические службы в системе социального управления. – Одесса, 1993. – 54 с.

3. *Подшивалкина В.И., Золотова Н.П.* Социальные технологии в деятельности социологических служб. Методическое пособие. – Кишинев: ИПФ “Центральная типография”, 1997. – 32 с.

4. *Подшивалкина В.И., Золотова Н.П.* Технологии профессионального подбора в системе управления. – Кишинев: ИПФ “Центральная типография”, 1997. – 32 с.

5. *Подшивалкина В.И.* Социальные технологии в системе средств профессионального социолога // Жизненный путь и профессиональная карьера специалиста. – Кишинев: ИПФ “Центральная типография”, 1997. – 192 с.

6. *Подшивалкина В.И.* Методологические аспекты социологической деятельности // Харьковские чтения – 97. – Ч. 1. – Харьков: Основа, 1997. – С. 11–17.

7. *Подшивалкина В.И.* Социальные технологии и современное социологическое образование // Образование в современном обществе: проблема, теория, практика. Международная научно-практическая конференция. – Одесса, 1996. – С. 235–237.

8. *Подшивалкина В.И.* Социальные технологии на предприятии // Современное общество. – 1994. – № 3. – С. 74–82.

9. *Подшивалкина В.И., Мосейчук Т.С.* Социотехнические аспекты социальной реабилитации засужденных женщин // Харьковские чтения-97. – Ч. 2. – Харьков: Основа, 1997. – С. 301–305.

10. *Победа Н.А., Подшивалкина В.И.* Социотехнические аспекты современного социологического образования в Украине // Харьковские социологические чтения-95. Доклады и сообщения участников. – Харьков, 1995. – С. 131–136.

11. *Подшивалкина В.И.* Социальные технологии и постмодернизм // Будущее России и новейшие социологические подходы. Материалы конференции. – Часть 1. – М., 1997. – С. 9–10.

12. *Подшивалкина В.И.* Социотехнические аспекты трансформации социологической освіти в Україні // Культурно-історичні, соціальні та правові аспекти державотворення в Україні. – Частина II. Особливості формування національної самосвідомості і культури. – Одеса, 1996. – С. 40–41.

13. *Подшивалкина В.И., Золотова Н.П.* Социотехнические аспекты моделирования профессиональной карьеры специалиста // Социально-психологические проблемы предпринимательской деятельности. Материалы международной конференции. – Одесса, 1995. – С. 45–48.

14. *Подшивалкина В.И.* Методологические аспекты оценочных исследований социальных проектов и программ // Социальные приоритеты рынка труда в условиях структурной модернизации экономики. Материалы международной научно-практической конференции. 19–20 вересня 2000 р., м. Київ. – Т.1. – К., 2000. – С. 360–366.

15. *Подшивалкина В.И.* Оценочные исследования социальных программ: технологические аспекты // Актуальные проблемы политики. Збірник наукових праць. – Випуск 12. – Одеса: Юридична література, 2001. – С. 154–157.

16. *Подшивалкина В.И.* Некоторые аспекты теории и практики социологической деятельности // Проблемы развития социологической теории. Материалы первой Всеукраїнської соціологічної конференції 15 грудня 2000 р., м. Київ. – К., 2001. – С. 40–45.

17. *Подшивалкина В.И.* Становлення громадянського суспільства в Україні та методологічні проблеми оцінкових досліджень соціальних проектів і програм // Соціальні технології. – Вип. 13. – Київ-Запоріжжя-Одеса, 2002. – С. 6–11.

Надійшла до редакції 8.04.2004.